



Slovenska ljudska noša

Boris Orel

Težišče II. letnika Slovenskega etnografa je v slovenski ljudski noši in v raziskovanju njenih osnov, delov in raznih virov. Res je v naši etnografiji še precej drugih področij, ki jih prav za prav nismo niti resno načeli (tako področje je med drugim ljudska obrt, ki bo o njej spregovoril III. letnik našega časopisa), medtem ko smo ljudsko nošo v primeri s temi zanemarnjenimi področji že kar veliko opisovali in obravnavali. V zmoti pa bi bili, če bi se vdajali prepričanju, da smo z nošo pri nas že nekako opravili in da na tem področju nimamo več veliko iskati. Nasprotno: Če kritično pregledamo vse naše dosedanje delo na tem področju, moramo priznati, da je treba to delo še mnogo izpopolniti in da so pglavitne naloge, ki jih moramo rešiti, še vedno pred nami. S tem pa nočemo zmanjševati zaslug, ki jih imajo mnogi naši etnografski delavci za vedo o ljudski noši. Prav njihovo znanstveno izročilo nam je v marsičem najboljši kažipot in nas opozarja, da nadaljujemo z njihovim delom.

Mimo ljudskih običajev se je tudi ljudska noša zelo zgodaj izoblikovala v posebno samostojno panogo v naši etnografiji. Tu mislimo predvsem na nošo v Valvasorjevi Časti Vojvodine Kranjske. Za večino spisov, sestavkov in podatkov od Valvasorja do Siča pa je značilno, da ljudsko nošo in njene posamezne dele le opisujejo. Med naše najboljše poznavalce in opisovalce slovenske ljudske noše moramo šteti Alberta Siča, ki zaključuje to prvo etnografsko poglavje zgolj deskriptivne metode v preučevanju naše ljudske noše. Sičevo delo so v marsičem dopolnili Fran Kotnik, Saša Šantel in Vilko Novak: Kotnik z opisi koroških in štajerskih noš, Šantel predvsem z opisom zapadnoslovenskih (primorskih) ženskih noš, Novak pa z opisom prekmurske noše.

Drugo poglavje etnografskega raziskovanja slovenske ljudske noše se pričinja s Stankom Vurnikom. To je poglavje znanstvene razlage naše noše. Vurnik se je v metodičnem pogledu lotil znanstvene obdelave posameznih sestavnih delov naše ljudske noše. Z znanjem etnografa in umetnostnega zgodovinarja je na podlagi gradiva, ki ga je imel na razpolago, proučil dva najznačilnejša dela naše noše, ženski pokrivali avbo in pečo, hkrati pa je načel njih problematiko v evropskem merilu. V tej drugi fazi obravnavanja naše ljudske noše je prispeval tudi Fran Kotnik nekaj zelo tehtnih pripomb k našemu staremu primitivnemu oblačilu in obutalu.

Medtem ko Mia Brejc v svoji razpravi »Slovenske noše na Koroškem« ni sledila načeloma Vurnikovemu načinu obdelave, pa pomenita razpravi

Marte Ložarjeve »Rokavci« in »Kriila, predpasniki ter pasovi v slovenskih ljudskih nošah« (Slov. etnograf II) nadaljevanje tistega načelnega obravnavanja noše, ki ga je v našo etnografijo uvedel St. Vurnik, to je obravnavanja posameznih delov v raznih nošah, ne pa celotnih noš iz nekih etničnih okrožij. Marta Ložar je razen tega napisala za II. knjigo Narodopisja Slovencev (v tisku) daljšo razpravo o slovenski ljudski noši, ki se njena napredna stran kaže v tem, da skuša našo nošo po zemljepisni legi pokrajini, kjer so noše doma, razčleniti na glavne in manjše tipe s številnimi inačicami. Iz razprav M. Ložarjeve, v manjši meri M. Brejčeve, pa končno tudi posnemamo, da je našo ljudsko nošo pričel podrobneje proučevati etnograf, ki je doma v krojaški obrti. To je brez dvoma napredek v raziskovanju slovenske ljudske noše, ki ga ne smemo omalovaževati. Kajti brez temeljitega poznavanja kroja pri ljudskem oblačilu, ki je podobnega pomena kakor tloris pri kmečki hiši, nikakor ne bi mogli dospeti do pravih zaključkov o razvoju, vrstah in značilnostih raznih oblačil.

Opisi in razprave o slovenski ljudski noši pa nam odkrivajo celo vrsto raznih pomanjkljivosti. Najprej je treba ugotoviti, da skoraj vsi opisi, zapisi in razprave poznajo z malo izjemami (Kotnik, Ložar i. dr.) le praznjo ljudsko nošo, ki smo ji v etnografiji običajno dejali »narodna noša«, ne poznajo pa vsakdanje delovne noše, ki jo ponekod sestavljajo zelo stari deli (prim. cokle ali pastirski plašč iz ličja). Predavanje Jerneja Šušteršiča »Zbiranje in ureditev zbirke ljudskih noš« (v rokopisu) je prav v tem pogledu poučno, ker nam dalje odkriva, da smo doslej vse premalo pozornosti posvečali noši ob posebnih prilikah in običajih (krst, poroka, smrt, košnja, žetev, lov, koledovanje, jurjevanje, kres, pust itd.), da nismo točno ločili zimske noše od poletne, da nismo razlikovali noš po premoženjskih razmerah, po poklicih (kmetov, viničarjev, pastirjev, lovcev, obrtnikov itd.) in po starosti oseb. — Popolnoma smo spregledali spodnjo obleko (perilo) ter razne druge manjše sestavne dele. V neznatnem obsegu smo se doslej bavili z izdelovanjem oblačila, prav nič se nismo brigali za izdelovanje obuvala. Z raziskovanjem naših starih gospodarskih dejavnosti, kakor so v domači obrti preja, tkalstvo, suknarstvo, usnjarstvo, čevljarstvo itd., polagamo zelo važne osnove študiju naše ljudske noše. Zato je bila ena naših glavnih uredniških nalog, da z doneski Frana Kotnika k našemu domačemu suknarstvu v tem letniku Slov. etnografa oživimo sistematično raziskovanje v tej smeri. Ob dosedanem pomanjkljivem delu moramo še poudariti, da je za uspešen študij ljudske noše velikega pomena, če dobro poznamo razne manufakturne in industrijske tkanine, ki so v 19. stoletju in deloma še prej pričele prevladovati v naših nošah, dalje raznovrstne vezenine in okrasne podrobnosti ter končno ljudske noše v sosednih deželah in časovne kroje raznih drugih stanov oz. razredov doma in drugod v Evropi (fevdalcev, meščancov, vojakov in drugih).

Zelo nepopolno sliko o tipih naših noš in njih razširjenosti si moremo ustvariti, če pregledamo dosedanje opise in podatke po posameznih večjih ali manjših predelih slovenskega ozemlja. Za marsikateri predel ali važnejši kraj sploh nimamo nobenih podatkov, drugod pa so opisi zopet silno

površni in skopi. Še v večji zadregi smo, če skušamo posamezne noše raziskati zgodovinsko. Tedaj bomo odkrili, da v redkih primerih razpolagamo z opisi ali podatki o noši nekega predela iz različnih dob. Nekateri opisi naših noš tudi niso v marsičem točni. Na jasno si moramo priti z marsikatero podrobnostjo ter to ali ono neskladnost med opisi iste noše je treba še razčistiti. Zaradi tega je ena naših nadaljnjih nalog, da starejše opise noš kritično pregledamo, najprimerneje o priliki podrobnejše obdelave noš po posameznih predelih ali po sestavnih delih.

Do neke mere je upravičena bojazen, da nam marsičesa najbrž ne bo več mogoče dognati. Vendar smo hkrati trdno prepričani, da bo naše znanje o slovenski ljudski noši sčasoma znatno večje, mnogo večje ko doslej, če bomo načrtno izpopolnjevali naše dosedanje delo v vseh tistih smereh, ki so bile do zdaj ali zanemarjene ali pomanjkljivo raziskane, in seveda, če bomo pri vsem tem nenehoma odkrivali nove vire.

Med važne vire za spoznavanje slovenske ljudske noše v preteklosti sodi razno slikovno gradivo, s katerim se nismo povsem okoristili. Razmerno malo smo iskali noše v našem ljudskem slikarstvu. Poslikane panjske končnice nam na priliko med drugim prav dobro predočujejo vsakdanjo kmečko nošo v 19. stoletju. Mnogo uporabnega gradiva je skritega v božjepotnih votivnih podobah, v freskah in raznih drugih ljudskih slikarijah. Razno ilustrativno gradivo v Valvasorju in starejših potopisih sploh še nismo obdelali in vendar je to gradivo velike važnosti za zgodovinsko obravnavanje naše ljudske noše. Akvareli Goldensteina, Arsenovića, Russa in drugih prikazujejo slovensko ljudsko nošo v 19. stoletju. To slikovno gradivo je sicer precej znano, toda še vedno je med njim cela vrsta akvarelov z nošami, ki jih je treba pojasniti in uporabiti pri obdelavi naše noše.

Mnogo bolj ko danes pa bo etnografija znala v bodočnosti ceniti slike in risbe Šubica, Žmitka, Gasparija, Šantla, Miheliča in drugih. V mislih imamo tiste njihove umetniške slike in risbe, ki predstavljajo ljudske noše in razne prizore iz ljudskega življenja. Teh slik in risb se je do zdaj nabralo že toliko in se jih bo verjetno nabiralo še v bodoče, da bi bil že zadnji čas, da bi se lotili inventarizacije vseh teh, za etnografijo pomembnih slik skupno z ostalim slikovnim gradivom v obliki priročne kartoteke. Prav tako bi ne bilo odveč, če bi v posebni razpravi kritično obdelali to slikovno gradivo, ki so ga prispevali naši umetniki, ter predvsem ugotovili, koliko je uporabljivo pri proučevanju slovenske ljudske noše. Najvažnejši med slovenskimi umetniki, ki so snov za svoje slike črpali iz ljudskega življenja, je brez dvoma Maksim Gaspari. Že njegove slike same zahtevajo posebno etnografsko razpravo.

Med ostalim slikovnim gradivom velja tudi foto-gradivo za zelo važen vir za spoznavanje naše ljudske noše v preteklosti. Pri tej vrsti slikovnega gradiva gre predvsem za razne starejše fotografije noš, ki jih je še mnogo dobiti na našem podeželju.

Obilo virov za slovensko ljudsko nošo je tako rekoč še zakopanih v naših arhivih. Prav trije prispevki v tem letniku Slov. etnografa — razprava S. Vilfana, donesek F. Baša in poročilo B. Orla o novem gradivu iz l. 1838 —

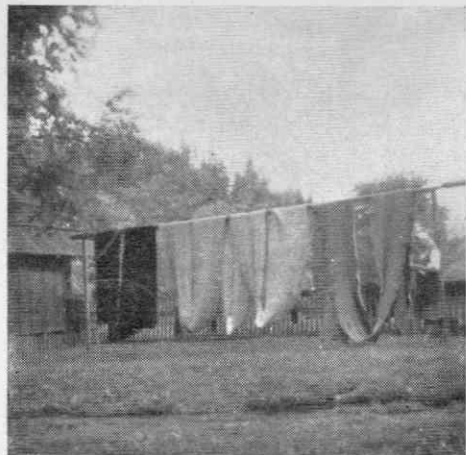
nam pričajo, koliko dragocenih podatkov o naših nošah tiči v različnih arhivskih aktih iz preteklih stoletij, kakor so n. pr. policijske tiralice, sodni protokoli, sezname ukradenih predmetov, razni inventarji, pogodbe, predpisi itd. Starejši tiskani zgodovinski viri so že zaradi tega dragoceni, ker so redki. Uporabljati pa jih je treba previdno zlasti v tem primeru, kadar nimamo pred seboj izvornika, temveč delo, ki podatke navaja iz izvornika. Da se morejo pri citiranju podatkov iz prvotnega vira pripetiti hude pomote, nam potrjuje poročilo M. Matičetova o furlanskem zgodopiscu Francescu di Toppo, ki je dolgo časa veljal za enega naših najstarejših virov za ljudsko nošo na slovenskem ozemlju.

Pregledati dela naših starejših pesnikov in pisateljev, izslediti podatke o noši v naši ljudski pesmi, pripovedki, pravljici, legendi, pregovoru in drugod, vse to spada med naše nadaljnje raziskovalne naloge.

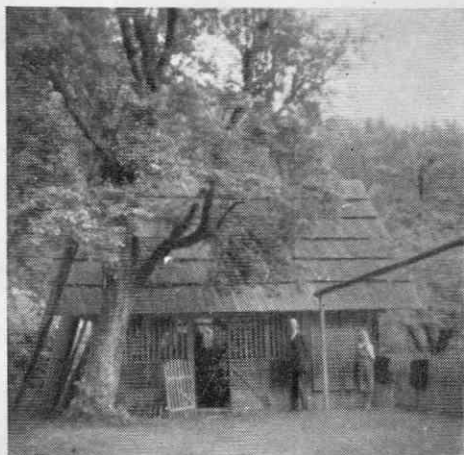
Navsezadnje imamo še živo ustno izročilo. Tudi teren sam nam more še marsikaj povedati in do neke mere izpopolniti naše pomanjkljivo znanje o ljudski noši. Zato je naloga ekip Etnografskega muzeja, da na terenu med različnimi panogami ljudske kulture vsestransko raziščejo tudi ljudsko nošo, to je, da točno zapišejo ustno izročilo o nekdanji noši ter da pregledajo, opišejo, zrišejo in fotografirajo nošo in njene sestavne dele, ako jih še kje najdejo na terenu. Pri tem pa ni predmet raziskovanja samo pretekla, temveč tudi sedanja noša.

O usodi naših zadnjih ljudskih noš na terenu bi bilo treba o priliki posebej razpravljati. Vsekakor moramo težiti za tem, da imamo naše stare ljudske noše, ki so še preostale na podeželju, stalno v evidenci, vsaj njih starejše in redkejše kose. Etnografska in spomeniško-varstvena pota po našem podeželju v zadnjem času nas kaj zgovorno prepričujejo, da poslednje ljudske noše iz leta v leto vse bolj ginevajo po naših vaseh in da so v pre mnogih predelih že davno tudi povsem izginile.

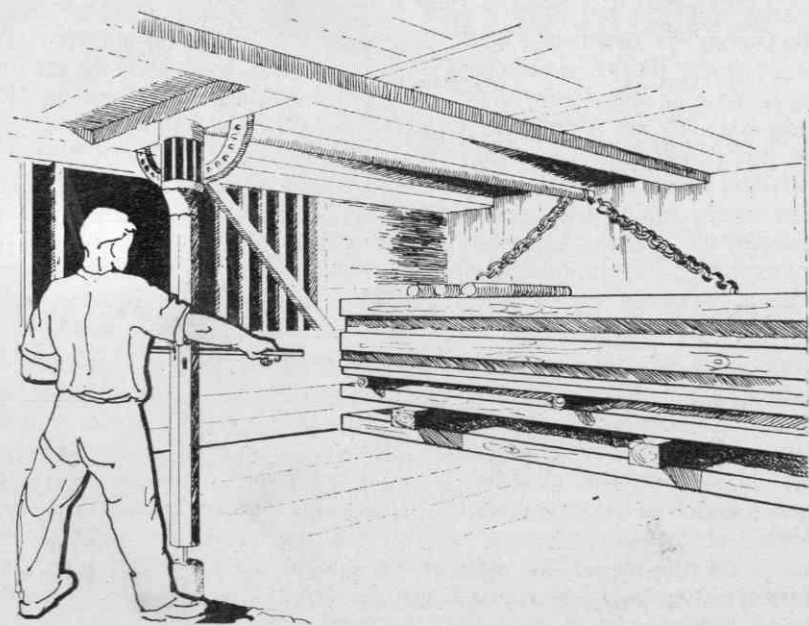
Slovenska ljudska noša pa v današnjem času ni samo svojevrsten muzejski predmet, v takšni ali drugačni obliki ohranjena starina, s katero se bavijo etnografi in folkloristi. O stari slovenski ljudski noši sicer splošno velja, da je na našem podeželju že davno več ne nosijo, oziroma da je ne uporabljajo tako kot v preteklih časih. Kakor družbeno-gospodarski zakoni ne prizanašajo življenju posameznika in družbe, gradnji hiš, ljudskim običajem in vsem pojavom in oblikam ljudskega življenja, tako se mora tem zakonom uklanjati tudi ljudska noša. Vendar ona še ni izrabila do kraja vseh svojih možnosti (prim. Stele, Kmečka kultura, str. 31), v našem ljudskem življenju zlasti ne tako imenovana osrednje-slovenska noša, ki dominira v gorenjski noši. Zaživela je svoje drugo, morda poslednje življenje, ki se razlikuje od prejšnjega. Kot predmet, ki ga oblikuje materialna in duhovna kultura ljudstva, je izgubila svojo običajno uporabno vrednost, zato pa je v svoji drugi življenjski dobi dobila nove vloge, novo veljavo in pomen. Vzemimo na priliko pečo, ki se ponekod ohranja zaradi tega, ker je dobila nove funkcije, bodisi kot namizni prt za posebne prilike, bodisi kot krstno ali



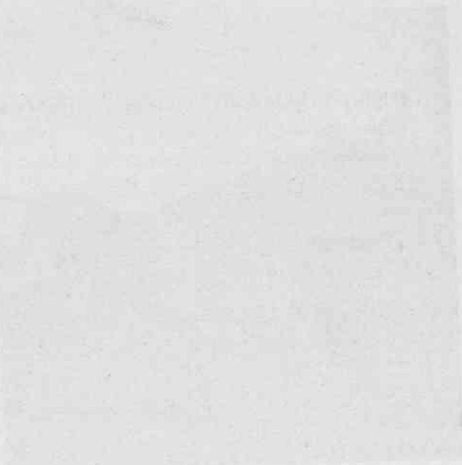
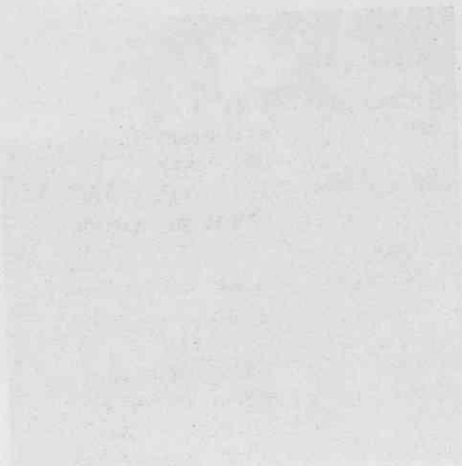
Valjalec suši bukovino in raševino



Stavba, kjer je nameščena manga —
pri Valharju ob Libiji



Manga ob Libiji



mrliško pogrinjalo. Poglejmo dalje razna ljudska zborovanja, kongrese, festivale, parade, sprevede itd. v današnjem času in v preteklih desetletjih, pa bomo ugotovili, da se na vseh teh in podobnih prireditvah odkazuje stari slovenski ljudski noši kot predstavniku svojstvene noše slovenskega naroda posebno častno mesto, na njih je dobila noša svoj novi, kulturni, narodni pomen in s tem hkrati novo ime »narodna noša«.

Razni festivali in parade razkazujejo ob raznih prilikah zadnje preostanke naše ljudske noše na terenu, žal zmerom bolj pogosto v nepravilni, celo izmaličeni podobi. Znaten del poslednjega podeželskega inventarja naše stare ljudske noše pa smo pričeli danes uporabljati še v druge namene v našem kulturnem življenju. Slovenska ljudska noša je postala plesni kroj naših folklornih skupin. V tej svoji novi vlogi je na najboljši poti, da zaživi v vsej svoji nekdanji raznolikosti in lepoti, seveda, če bomo znali z njo količkaj razumno in spoštljivo ravnati. Plesni nastopi naših folklornih skupin pa nas prepričujejo, da z nošami večine skupin ni vse tako, kakor bi moralo biti. In vendar bi moral vsaj v tem sektorju našega ljudskoprosvetnega življenja vladati glede noš čim vzornejši red.

Ker je naša ljudska noša že davno izgubila svojo pravo vlogo v življenju in s tem prenehala biti zgodovinsko-razvojni predmet v pravem smislu besede ter se prikazuje v svojem drugem življenju kjer koli le še kot muha enodnevnicca, moramo zato tembolj skrbeti, da ne izgubimo stika z njeno ustaljeno tradicijo. Nositi našo ljudsko nošo v njeni čim pristnejši podobi, je naša narodna dolžnost, ki je ne smemo nikoli zanemariti, če hočemo preprečiti, da bi razni kroji naše stare noše sčasoma ne postali prava pustna strašila ali karikature nemških tirolsko-štajerskih krojev. Če pa smo že prisiljeni, da si moramo oskrbeti nove sestavne dele noše, ker so stari pošli, jih moramo napraviti z znanjem po starih vzorih, ter tako nadaljevati njih tradicijo. V zvezi s plesnimi nastopi naših folklornih skupin pa se pojavljajo še druga vprašanja, med drugim vprašanje enotne »stilizirane« plesne noše, ki naj bi imela za svojo osnovo neki tip slovenske ljudske noše. To vprašanje je tesno povezano z vprašanjem razvoja naših ljudskih plesov, pa bomo zato o njem podrobneje razpravljali tedaj, ko bo v našem časopisu govor o ljudskih plesih v današnjem času.

Kakor smo posneli iz naših gornjih bežnih pripomb, se je slovenska ljudska noša po zaključku svoje prave življenjske dobe znašla v dokaj raznovrstnem položaju. Pojavljajo se vprašanja, ki zanje nedvomno velja, da jih je treba reševati v tesnem sodelovanju z etnografijo in folkloro, z našimi etnografsko-folklornimi ustanovami ter z Zavodom za varstvo kulturnih spomenikov. Ni namreč naloga etnografije, da samo opisuje in tolmači razne pojave in oblike ljudske kulture. Kot sodobna napredna znanost, ki sodeluje pri vzgoji našega ljudstva, je ona povrh tega dolžna, da krepko posega v današnjo porajajočo se kulturno stvarnost ter da pomaga pravilno usmerjati razvoj nekaterih usvojenih vrednot naše stare ljudske kulture iz preteklosti v sedanjost.